

MÁRAI SÁNDOR

(1900–1989)

Márai Sándor sorsában szinte összegződik a magyarság huszadik századi történelmének minden tragikus eleme. Kassán született, mely akkor hazánk része volt, 1919-ben emigrált, és majdnem egy évtizedet töltött külföldön. Hazatérte után szembe került az itthon mind nagyobb teret hódító jobboldali mozgalmakkal és eszmedramatokkal, s mintha előre megjsejtette volna a drámai végkifejletet, mind többször írt osztályának, a polgárságnak halálra szánt voltáról. A második világháború után, 1948-ban ismét emigrációba kényszerült, hiszen műveit nem lett volna módja kiadni; 1956-ban egészen a határig utazott, hátha véget érhet számkivetettsége, várakozásában azonban csalódnia kellett. Téliesen magányosan, segélyből tengetve életét hunyt el az Egyesült Államokban, San Diegóban, miután szabad elhatározásából, önként vetett véget életének.

A kassai környezet egész életét és életszemléletét meghatározta. Olyan polgári környezetből származott, melyet átvárt a tevékeny munka szeretete és a kultúra megbecsülése. Hogy tizenhat évesen mégis fellázadt környezete ellen, s megszökött otthonról, annak az a magyarázata, hogy mégsem érezte elég dinamikusnak apja nemzedékét, s ki akarta próbálni elég korán megmutatkozó trói tehetségét. Két évvel később már Budapesten működött mint újságtíró, majd a proletárdiktatúra után hosszú éveket töltött Bécsben, Berlinben, Frankfurtban, utóbb Párizsban. A Frankfurter Zeitung megbecsült újságtírója, cikkeinek egy részét azonban magyar fordításban is megjelentette a kassai lapokban.

1925-ben a Budapesten újjáalakuló Újság című lappal talált rendszeres kapcsolatot, ettől kezdve itt jelentek meg remek cikkei és tárcái. Ezek egy részét gyűjtötte csak kötetbe, nagyobbik hányaduk máig kiadatlan. Hosszabb közel-keleti utazásáról Istenek nyomában címmel írt érdekes, a mai drámai helyzetet sok vonatkozásban előre vetítő útirajzot. Hosszú évekig vitódott azzal a kérdéssel, vajon elegendő tehetsége van-e a regényíráshoz, vagy mindenestül az újságírásnak szentelje-e magát. Első regényei (Bébi, vagy az első szerelem, 1928; A zendülők, 1930; Idegen emberek, 1931) azonban számára is bizonyossággá tették, hogy képes olyan fikciós teret, személyiségeket megalkotni, melyek révén eredményesen művelheti az európai regénynek akkor igen divatos válfaját, melynek legnagyobb képviselője az általa is

nagyra becsült Thomas Mann volt. Szemléletére erős hatást gyakorolt Oswald Spengler A nyugati világ alkonya című társadalomfilozófiai munkája, melynek fejtegetései meggyőződésévé értették, hogy a polgári világrend és kultúra a végéhez közeledik, s szükségszerűen váltja majd fel egy új formáció, melyet a tömegek uralma jellemez. Űgy érezte, kötelessége mindent elmondani arról a világról, melyet a polgárság teremtett, mert annak értékei sokkal jelentősebbek, semhogy elnyelje őket a történelem. Ezzel a szándékkal írta egyik legsikeresebb könyvét, az Egy polgár vallomásait (1934), s a hűség érzése hatja át A féltékenyek (1937) című regényét is.

A harmincas években egyre-másra jelentek meg sikeres és kevésbé sikeres köyvei. Tartózkodó magatartásának, különös gonddal megformált írásművészetének valóságos legendája támadt: rajongói és elszánt ellenfelei gyakran ütköztek meg a folyóiratok bírálataiban. Tény, hogy a Vendégjáték Bolzanóban (1940) és a Szindbád hazamegy (1940) című regények a magyar próza élonalába tartoznak, folytatva azt a hagyományt, melynek Krúdy és Kosztolányi a magaslati pontjai.

Ha megszámlálánánk, melyik íróelődjének neve fordul elő leggyakrabban naplóiban, bizonyára Krúdy Gyula lenne az első. „Miről írt? – veti fel a kérdést a róla szóló regényben, a Szindbád hazamegy-ben. – Mindenről, amit elmondtunk, s arról is, amit nem lehet szavakkal elmondani. De a nyomdász, mikor felvitte a Magyar Szabadság szerkesztőjének a pünkösdi tárcá nedves kefelevonatát, ijedten kérdezte: – Kiadjuk ezt a tárcát, szerkesztő úr? ... Tudniillik négy hasábon át nem történik benne semmi, csak az, hogy egy ember megeszik egy halat!...”

Ezt az írói bravúrt igyekszik megismételni Márai is Krúdyról szóló regényében: elmondani, hogyan telik el elődje utolsó napja, amelynek történetébe azonban beleszíteti annak egész életét, íróságának történetét, ahogy egyre inkább magára maradt az idegen város nyüzsgő forgatagában, mely többé nem érezte fontosaknak a maga számára azokat a témákat, melyekről Krúdy írt, s megvetette azt az alapérzést, a nosztalgiát, a múlt iránt való hűséget, mely egész írói világát áthatotta.

Ő diktálta volna a regényt, s Márai csak követte, amit a hajós dörmögött? Nem tudhatjuk. Alighanem igaz a kiváló fülű kritikuskak, aki arról beszélt, hogy Márai írta a legtökéletesebb Krúdy-regényt. Mintha Szindbád feltámadt volna, hogy még egyszer és utoljára figyelmeztessen bennünket: ragaszkodjunk múltunk értékeihez, s ne higgyünk minden új talmi csillogásának.

A háború alatt új műfajban tett kísérletet: ekkor írta Naplóját, melyet 1946-os megjelenésekor heves támadások értek. Még szerencsétlenebbül alakult regényének, a Sértődötteknek (1947–48) sorsa: ennek utolsó kötetét 1948-ban bezúzták. Márai Sándor is a Lukács György és Horváth Márton nevével fémjelvezhető kultúrpo-

litika áldozata lett, úgy érezte, ha független író akar maradni, el kell hagynia Magyarországot. Negyvenesztendei önkéntes száműzetése alatt azonban magyar író maradt: az úgynevezett nyugati magyar irodalom legnagyobb alakja és stílusművésze. A harmincas évektől egyre növekvő legendája új elemekkel gazdagodott, aminek részben kérlelhetetlenül kemény magatartása, részben pedig az volt az oka, hogy könyveit csak a legnagyobb nehézségek árán lehetett megszerezni s az éber vámhivatal figyelmét kijátszva továbbítani.

Az emigrációban született regényei közül kiemelkedik a hazátlanság kánzó magányát ábrázoló San Gennaro vére (Baden-Baden, 1957) s az Ítélet Canudosban (Toronto, 1970), melyet méltatói az európai regényhagyomány egyik legértékesebb alkotásának neveznek. Folyamatosan írta naplóját is, ezekben 1983-ig követte nyomon életének eseményeit, olvasmányait s a számára egyre idegenebb világról alkotott benyomásait. Sem Svájcban, sem Olaszországban, sem az Egyesült Államokban nem érezte otthon magát: az itteni eseményekre is magyar íróként, magyar gondolkodóként reflektált. Akár az Egy polgár vallomásai folytatásaként is értelmezhető Föld, föld! (Toronto, 1972) című emlékezéskötete, mely a nyugati magyar irodalomnak talán legnagyobb teljesítménye, a háború utáni évek tragikus magyar történéseinek hiteles krónikája.

Kötetbe gyűjtötte válogatott verseit (A delfin visszanezett, München, 1978) és hangjátékait is (Jób... és a könyve, München, 1982).

Életének utolsó regényében (Harminc ezüstpénz, München, 1983) a kiemelkedő tehetség és a tömeg kapcsolatának kérdésével vtvódott, s megérte még a teljes, csonkítatlan A Garrenek műve (Toronto, 1988) megjelenését is. Halála után a megváltozott körülmények között megindult műveinek hazai kiadása.

SZINDBÁD HAZAMEGY

„Pest, e szomorú és ügynökölő város”, hiába „ragyog” úgy, „mintha ünnep lenne valahol”, voltaképp gyászolnia kellene, mert ez a Pest többé már nem az, ami volt: hiányzik belőle egy alapérzés, melyet múltjának megtagadásával veszített el. A megértés, a szolidaritás érzése ez, melyet makacsul őriz ugyan néhány utolsó mohikánja a hőskornak,

de amely már csak álmaikban és a szerkesztők által egyre nagyobb gyanakvással fogadott tárcáikban ölthet testet.

Ennek a régi érzésekkel átszőtt Pestnek nyomozására indul el óbudai otthonából „Szindbád, a hajós, író és úriember”, mégpedig „reggel korán”, mert a régi vágású emberek nem henyéléssel töltik napjukat. Meglehetősen hétköznapi cél vezérli ugyan: „estére hatvan pengőt kell szerezni”, mert szükség van rá a családnak, az asszonynak, ki oly sok hányattatás után „elhozta Szindbád szívébe és életébe a békét”. És Szindbád, mint a világirodalom nagy utazói, felkerekedik, előbb azonban aggályos aprólékossággal mondja el, milyennek is szeretné az esti töltött káposztát, kis töltelékekkel és ropogósra sült karmonádlival. Mint egy igazi utazó, járművel kel útra: lovas fogattal, mely nagyon ritka volt már akkoriban, hiszen a tehetősebbek gépkocsin törtettek céljuk felé, ám a rohanás közben nem nyílhatott alkalmuk a város rejtett titkainak fürkészésére, elveszítették azt az érzékenységüket, hogy felfogják titkos üzeneteit, melyeket Szindbád még így, öregén és megkopottan is hibátlanul értelmezett. Olyan jelekből következtetett az élet minőségének megváltozására és az emberek gondolkodásának átalakulására, melyek más számára teljesen érdektelenek. Szindbád számára az eperpálinka léte vagy nemléte kardinális kérdésnek mutatkozott, hiszen ez az úriemberek itala volt, szemben az újabban divatos „förtelmes kotyvalékkal”, a „szeszek zagyvalékával”, a koktéllal. S amint a jármű végigkocog a budai oldalon, Szindbád előbb magányosan, majd „a nagy mesélő”, Artúr társaságában elmélkedik az erkölcsök megromlásáról. Mintha csak ki akarná áztatni magából e gonosz világ szennyét: megálljt vezényel a gőzfürdő előtt, hogy bágyadt tagjait megpihentetve, visszaálmódhassa a múltat. S míg a forró gőztől elkábulva útitársa, a nagy mesélő hatalmas horkantásokat hallatva elszenderedik, Szindbád úgy érzi, mégis meg kell vele osztania a nagy titkot, mely egész életében nyomasztotta: „...a titok, melytől a haza szenved, annyi, hogy Magyarországon minden jóra való embernek hiányzik... négyszázötven pengő havonta.”

Ironikus volna Szindbád? Igen, az is. De amit mond, mégis a véres valóság, hiszen amint álmodozása közben fel-feltűnnek szeme előtt a régi társak homályosuló képei, arra kell gondolnia, hogy ők mind jobbat érdemeltek volna, s teljesebben fejthették volna ki tehetségüket,

ha nem őrlődnek fel a napi robotban. Joggal merül fel benne a kérdés, miközben jóleső nyögésekkel túri a dögönyözők markolászását: „Vajon hová járnak most a költők?”

Hová is lettek a költők? Az „elátkozott” Somlyó Zoltán megnősült... a nagy tehetség, „Attila” pedig, aki a Szindbád által is szépnek tartott „hosszú az Úristen s rövid a szalonna” sorokat írta, a Bucsinzky kávéházba jár... Ám a szalonna említése arra is figyelmezteti a borús Szindbádot, hogy fel kellene keresniük a bácskai hentesüzletet, amelyhez szép és bensőséges emlékek fűzték, majd az itt vásárolt tokaszalonnával zsebében a hódító mozdulatával ült be a „Csikágóba”, hol hajdanán már a hajnali órákon bér munkákat végeztek az írók. A gyönyörű egykori birodalom, Atlantisz azonban elsüllyedt. Szindbád mégis „látta a régi, füstös és nyugtalan Pantheont, ezt a különös, izgatott Olümposzt, ahol az erkélypáholyokban s az oszlopok tövénél ott gubbasztott, vitakozott, álmodozott, tervelt, várakozott egy nemzedék, melynek legnagyobb gondja a napi cigarettaadagon és a vacsorapénzen túl mégis a magyar műveltség volt, a vers és a próza, az álom és a révület, az a szent, kancsi önkívület, mely álomból, cigarettából, élményből, sorsból, betegségből és lázas szándékokból, műveltségből és ötletből épített egy álomvárat, az örök és múlhatatlan Szent Magyarországot”. Mert ezek az írók, loholtak bár jegyzőkönyvecskével a zsebükben, mint Kosztolányi tette, pepecseltek bár a soha el nem készülő Nagy Enciklopédia címszávaival, mint Karinthy, írtak légyen nemes mondatokat, mint Szini Gyula, abban egyek voltak, hogy hazájukat minden bűnével és gyengeségével szentnek tartották. Ezek az írók és a nagy szerkesztők, mint Osvát Ernő, lassan kihaltak vagy „bújkálnak”, mint az egykori szegénylegények. Nem otthonuk már ez a világ, amelyben megváltoztak és módosultak az emberi kapcsolatok, amelyből kivestett a régi erkölcs és gondolkodásmód, s azt lett a fontos, kinek kicsoda az ismerőse, s milyen előnyöket remélhet a saját maga számára új ismeretségeiből, melyet barátságnak neveznek ugyan, de ez már nem barátság, mert hiányzik belőle a megértő, az áldozatos szeretet.

S hiányzik a régi város kedves romantikája is: a lóversenyek hájdani „költészete”, amikor az emberek még nem pénzhétségből jártak az ügertőre, hanem mert szerették az élet apróbb s nagyobb ünnepeit, mert átérezték, hogy a létnek csak akkor van igazán értelme, ha a hétközna-

pok szürkeségét felváltja olykor-olykor az ünnepek ragyogása, mely megvilágítja a szíveket, s előhozza belőlük azokat az érzéseket, melyek máskor rejtve maradnak. „Hol van a régi ország, Szindbád úr? ” – kérdi kicsit kesernyésen Ede, az irodalmi főpincér, s a hajós rövid habozás után így válaszol: „A lelkekben.” S mert a lelkek legmélyebb, legtisztább érzéseit csak az irodalom, a művészet képes kifejezni, rögtön papírt és plajbászt kér, hogy tárcát ír hasson. „Írt, mert író volt, és néha egyfajta hangot hallott, amely olyan volt, mint mikor egy üres szobában megszólal egy magányos mélyhegedű, melyet a sarokban felejtett valaki.” Ezt a hangot hallotta Szindbád egész életében. Hallotta a zajos Kőrúton, a kocsmák zsvajgásában, néha otthon, az asztala mellett ülve. De csak akkor vett kezébe írószerszámot, ha élesen, pontosan kivehetően hallotta. Ám őseihez hasonlóan ő sem tudott egészen pontosan válaszolni a hang által felvetett kínzó kérdésekre. Amikor élesen, pontosan hallotta, lelki szeme előtt megjelent az egységes és oszthatatlan Magyarország, szavakat hallott, sikolyokat, nevetést és boldog sóhajtást, látta közben az Alföldet és a Dunántúlt, s tudta, hogy küldetése nem arra szól, hogy okosan, higgadtan mérlegeljen, hanem „hogy emlékezzen, hangokat halljon, a tűzbe bámuljon, mely az emberi szívek alján parázslik, s közben mindig odaégesse magát ahhoz a lánghoz, amely az emberi öntudat alján füstölög”.

Írt, mert író volt, „mert látta és ismerte a másik, hallgató Magyarországot, ahol a barátság és szerelem még a becsület pallosának védelme alatt élte titkos és igaz életét... Megismerte a másik világ embereit arcki-fejezésükről, ruházatukról, mely éppen olyan szemérmes és úri volt, mint a szívük és érzéseik... Ismerte szívüket, és tudta, hogy szomorúság van a nemesebb szívekben.” Szomorúak voltak, mert számkivetettnék érezték magukat ebben az új világban, melynek jelképe volt a nyüzsgő Pest. Az ő szívükben azonban más városok, más emlékek és más életértékek keltek életre, s ezeket szólaltatta meg Szindbád, ha a hangot hallotta. Legfőképpen azonban „azért írt, mert szerette hazáját, zsem-belt a nemzettel, s szerette volna életre rázni a nemzet erőit”.

Szindbád hunyt szemmel, „aluszékonyan” elmélkedett saját íróságáról és az írósról általában. A város azonban már nem tartott igényt Szindbádra, s nem kellett neki azok az életértékek sem, melyet ez a lelkes nemzedék képviselt. Az emlékek és a jelen tragikus feszültségé-

nek érzése hatja át utolsó óráinak eseményeit, melyek nem is események, hiszen a hajóssal szinte semmi sem történik. Szállodáról szállodára „utazik”, s közben egyre keserűbb szívvel nyomoz a régi ízek, régi aromák, régi házak, régi arcok után, s egyre nyilvánvalóbb, hogy ezek számára jelképei egy világnak, mely alighanem bensőségesebb, békésebb és otthonosabb volt, mint az, amelyben öregkora telt, mert „a boldogságot nem árulják már sehol Pesten”. Csak a „becsvágyat árulták, a hiúságot, a pénzéhséget, az érzékek ostoba lakomájának asztala mellett ült, pofázott, kortyolt a város szomorú férfinépe, a hazugságot árulták, a szívtelen kalandot, az érzéstelen és önző kéjt mérték ki az utcán át, mint a hamisított lőrét a lelkiismeretlen korcsmárosok”.

A London kávéházban ér véget az utazás: itt még tudják, hogy Szindbád milyen ízű ételeket kedvel, hogy van még olyan sör, amelyet frissen csapolnak, hogy ismerik az igazi bort, mely mellett szemét lehunyva, elmélkedve üldögél a hajós. Mert az életet nemcsak az ünnepek aranyozzák be, hanem az ünnepi szertartások is, melyeket a modern, rohanó ember ugyancsak elfeledett törtétese közepett.

„A város lihegve szaladt a tavaszi este vörhenyes fényei felé”, s Szindbád egyre biztosabban érezte, hogy búcsúznia kell a várostól, mert ennek nincsen érzéke az élet igazán fontos, örök dolgai iránt. „Szindbád az örök dolgokat szerette, s a kocsmá, a bor, a nirvána, az elmerülés, Buddha és a bölcsesség örök voltak.” Elindul tehát, hátha valahol van egy világ; melyben ezek az értékek léteznek még.

Hazamegy az óbudai házba. „Magányosan feküdt az ágyon, a gyertyaláng mellett, csukott szemekkel, s mosolygott...” Képzeletében még egyszer és utoljára feldobbannak a vörös postakocsit húzó lovak, s ő mosolygott, mert tudta, hogy a világból akkor kell kilépni, amikor a világhoz már nincsen többé közünk.

„A gyertya csonkig égett, s utolsó lobbanásával megvilágította Szindbád arcát. Most bölcs volt a csukott szemű arc, közömbös és szigorú. Csak keleten tudnak ilyen közömbösen és méltóságteljesen nézni az urak, mikor vége van valaminek.”